
ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN - POLONIA

VOL.LX, SUPPL. XVI, 379

SECTIO D

2005

I Klinika Chorób Psychicznych i Zaburzeń Nerwicowych Akademii Medycznej w Gdańsku.
Kierownik Kliniki: Prof. dr hab. n. med. Jerzy Landowski

PIOTR PANKIEWICZ, ANNA BURKIEWICZ

Outline of character and personality concepts

Zarys historii pojęć charakteru i osobowości

„Każdą wszechstronnie rozwijająca się jednostka ludzka (...) stawia sobie pytania co do sensu życia. Sens ten można znaleźć lub wykryć we własnym uświadomionym i wybranym rozwoju w kierunku coraz wyższej hierarchii wartości aż do ideału osobowości. W ideale tym musi być uwzględniona empatia do drugiego człowieka, pomoc w jego rozwoju i pomoc w podnoszeniu życia społecznego na poziom stosunków życzliwych, wzajemnie rozumiejących się, subtelnych.”(1). Wydaje się, że zawarte w słowach K. Dąbrowskiego koncepcja człowieka jako jednostki zdolnej do wszechstronnego rozwoju i kierującej się wartościami powinna stać się podłożem współczesnych teorii osobowości. W dobie kryzysu wartości, pomieszania pojęć dobra i zła, uświadamianie człowiekowi tkwiącej w nim zdolności do przeżywania, odkrywania i tworzenia indywidualnego i społecznego ideału powinna należeć również do psychologii.

ZARYS HISTORII POJĘĆ CHARAKTERU I OSOBOWOŚCI

Problematyka różnic indywidualnych między ludźmi wzbudzała zainteresowanie myślicieli i uczonych od najdawniejszych czasów. Źródłem refleksji było zachowanie innych, różnorodność celów i sposobów życia, wyznawane wartości i ideały. Na poziomie głębszej analizy rodziły się w myśli ludzkiej pytania o przyczynę różnorodności zachowań w tych samych sytuacjach, bądź odmienności ustosunkowań jednej osoby w różnym czasie. Początki tych rozważań obecne są już w starożytnych koncepcjach filozoficznych u Hipokratesa, Platona, Arystotelesa. Dla określenia cech danej osoby najprawdopodobniej najwcześniej zaczęło egzystować pojęcie charakter. Słowo to, pochodzące z języka greckiego oznaczało znak, cechę, wizerunek. W języku łacińskim terminem tym określano oznaczenie pozwalające odróżnić jedną rzecz od innych. W miarę ewolucji pojęcie to zaczęło oznaczać sumę cech, właściwości, tworzących naturę osoby. „Charaktery” zostały po raz pierwszy opisane w dziele Teofrasta z Erysos z przełomu 4 i 3 w. p.n.e., zawierającym bogaty opis zachowań ludzkich. Dzieło, mimo upływu wieków, stało się inspiracją dla późniejszych pisarzy J. De la Bruyere’a („Mowa o Teofraście”, „Charaktery czyli obyczaje tego wieku”), a w polskim piśmiennictwie M. Wiszniewskiego w studium zatytułowanym „Charaktery rozumów ludzkich” z 1876 r. Termin charakter przeniknął do literatury, następnie do języka potocznego, stając się powszechnie używanym pojęciem na określenie właściwości psychicznych człowieka.

Pojęcie osobowości do nauki wprowadzili psychiatrzy francuscy P. Janet i J. M. Charcot. Zapoczątkowana przez nich metoda obserwacji klinicznej, rozwijana następnie przez Z. Freuda, C. Junga i McDougalla oraz tradycja psychologii postaci zwróciły uwagę na całościowy charakter zachowania człowieka. Od momentu odkrycia przez psychologię jako naukę znaczenia, jakie w zachowaniu ma własna aktywność człowieka, słowo „osobowość” stało się jednym z najważniejszych pojęć. W momencie uaktualnienia się problematyki osobowości zarysowały się dwie tendencje; pierwsza, rozwijająca się w Niemczech, wysuwała termin charakter jako podstawowy; druga, zapoczątkowana we Francji, upowszechniała termin osobowość. Podejście pierwsze ukształtowało odrębną gałąź nauki o nazwie charakterologia, która włączała w zakres swoich zainteresowań całokształt różnic indywidual-

nych między ludźmi. W latach 20. i 30. XX w utożsamiano jeszcze charakter z osobowością, a do czołowych badaczy lansujących takie podejście należeli m. in. L. Klages, A. F. Shand, Oh. Loersch, E. Kretschmer, A. Koronfeld. Po II wojnie światowej charakterologia utrzymywała się niemal wyłącznie jedynie na terenie Niemiec. Większość teorii osobowości rezygnowała również z samego pojęcia charakteru. Termin ten utrzymał się w Europie u m. in. E. Fromma, J. Nuttin'a, R. La Senne'a, R. Le Gall'a oraz w koncepcjach rosyjskich psychologów, m. in. W. D. Lewitova, S. L. Rubinsztejna. Współczesne, nieliczne koncepcje definiują charakter jako zespół społecznych postaw, przekonań dotyczących wartości i celów życiowych jednostki.

Obecnie w psychologii, zwłaszcza amerykańskiej, termin charakter jest eliminowany ze względu na zamieszanie, jakie wprowadziła charakterologia oraz obarczenie samego pojęcia „niejasnościami i uwikłaniami moralno – wartościującymi”, uniemożliwiającymi obiektywizm w naukowym posługiwaniu się tym terminem. Pojęcie osobowość natomiast zrobiło w psychologii olbrzymią karierę, a wielość koncepcji, teorii i badań doprowadziło do utworzenia odrębnej gałęzi w tym obszarze nauki.

TEORIE OSOBOWOŚCI

Pojęcie osobowość jest powszechnie używane, choć w różnych ujęciach definicyjnych, przez psychologów wszystkich niemal orientacji teoretycznych. Nauka o osobowości od początku, rozwijając się niejako na obrzeżach głównego nurtu psychologii korzystała z pokrewnych dziedzin, dostarczających poglądów na temat natury człowieka. Stąd już pierwsze opracowania tej tematyki (m. in. H. Von Brachen, H. Dawid, G.W Allport) zawierały dziesiątki teorii osobowości. O ich różnorodności decydowały odmienne założenia co do natury człowieka, mające swe korzenie w odmiennych koncepcjach filozoficznych lub też będące wynikiem ówczesnych odkryć w naukach empirycznych. Dlatego łatwiej jest zapoznać się z problematyką osobowości w świetle jej podziałów według określonych kategorii. Najwcześniejsze próby systematyki teorii osobowości dzieliły je na metafizyczne i empiryczne. Pierwsze starały się uchwycić istotę osobowości, koncentrując się na ontologicznym aspekcie jaźni. Drugie, unikając kategorii ontologicznych, starały się ustalać właściwości, które w istotny sposób charakteryzowały zachowanie jednostki. Ten podział okazał się jednak sztuczny i nieadekwatny. Wielość istniejących teorii sprawiała trudność również w obszarze ustalania systemu klasyfikacyjnego. Pojawiły się podziały posługujące się ogólnymi kategoriami jak podział teorii na biologiczne, psychologiczne i socjologiczne (W. Tatarkiewicz, J. Pieter). H. A. Murray dzielił teorie osobowości według rodzajów założeń przyjętych przez samych badaczy, wśród których wyróżnił „peryferystów” i „centralistów”. Pierwsi, według tego rozróżnienia, kładą nacisk na fizyczny aspekt zachowania, na wpływ środowiska, układy cech zachowania jednostki. Przyjmują oni w badaniach nad osobowością postawę obiektywną, pozytywistyczną, analityczną. Drugi koncentrują się na kierunkowości zachowania, dyspozycjach i procesach wewnętrznych, przyjmują postawę subiektywną i holistyczną. Do pierwszej grupy teorii można zaliczyć teorię Allporta, do drugiej – Z. Freuda. Inny badacz, R. W. Lundin, poprzez analizę definicji osobowości, przyjął podział teorii na omnibusowe, integracyjne, hierarchiczne i przystosowawcze. W pierwszych, osobowość traktowana jest jako suma reakcji, odruchów warunkowych (J. B. Watson). Drugie wychodzą od podstawowej siły determinującej osobowość (Z. Freud). Trzecie traktują osobowość jako hierarchiczny układ cech lub właściwości, między którymi zachodzą związki nadrzędności i podrzędności (W. James). Ostatnie opierają się na dominującej funkcji mechanizmów przystosowawczych (H. Dawid).

Wśród współczesnych podziałów na uwagę zasługuje ten, stworzony przez T. Tomaszewskiego. Badacz zwraca uwagę na ukształtowanie się w historii psychologii dwóch zasadniczych sposobów ujmowania problematyki osobowości: jako układu cech i jako systemu regulacji. Pierwsza grupa teorii przyjmuje pogląd o uwarunkowaniu zachowania człowieka przez pewne „jednostki funkcjonalne”, wrodzone lub wytworzone w ciągu życia. Tak pojmowana osobowość jest układem pewnych jednostek strukturalnych (cech, wymiarów, dyspozycji w zależności od teorii). Ogólnie teorie te sprowadzają się do twierdzenia, że człowieka można scharakteryzować przez jego miejsce w wielowymiarowym układzie cech. Teorie regulacyjne, w przeciwieństwie do poprzednich, interesują się tymi wewnętrznymi właściwościami człowieka, dzięki którym w sposób aktywny reguluje on swoje stosunki z otoczeniem. Wśród nich Tomaszewski wyróżnia trzy podstawowe grupy: teorie przystosowania (uczenia się), teorie dynamiczne (popędowo-motywacyjne) i teorie poznawcze.

Głębsza analiza powyższych koncepcji uwidacznia, że każda z nich eksploruje i próbuje wyjaśnić określony aspekt funkcjonowania człowieka. Brakuje ujęcia całościowego, w którym byłaby zaakcentowana podmiotowość jednostki. Dzieje się tak ze względu na trudność, jaką niosą ze sobą próby holistycznych konceptualizacji osobowości, związanej z uwzględnieniem poza psychologicznych, często natury ontologicznej, czynników. Większość teorii opisuje jaki jest człowiek, natomiast niewiele mówi o tym, jaki może on być. Krokiem jaki teoria osobowości powinna uczynić, aby była w pełni użyteczna jest uznanie faktu, że

człowiek nie tylko spostrzega świat, ustosunkowuje się do niego emocjonalnie, ocenia go, ale również zadaje sobie pytanie co w nim robi (Tomaszewski, 1998). Zwrot w stronę myślenia o człowieku w kategoriach proaktywności zachowania i podmiotowości jego wszelkiego doświadczenia dotyka zagadnień takich jak samodoskonalenie i wybór wartości jakimi kieruje się człowiek. Pojawia się również pytanie o jakość ludzkiego życia. W rozważaniach tych trudno uniknąć pojęcia charakteru, które zgodnie z tradycją filozoficzną dotykało etycznego wymiaru funkcjonowania człowieka. W psychologii natomiast związane było przede wszystkim z pojęciem woli i samorealizacji. Założenia takie funkcjonują w nielicznych koncepcjach, między innymi u E. Fromma. Obecne są także w innych poglądach na osobowość nurtu psychologii humanistyczno - egzystencjalnej (C. Rogers, R. May) choć nie posługują się wprost terminem charakter.

POJĘCIE CHARAKTERU W PSYCHOLOGII POLSKIEJ

W psychologii polskiej pojęcie „charakter” przetrwało, nabierając szczególnego znaczenia. O jego roli dowiadujemy się w pracach m. in. S. Szumana, S. Gersttmmana, J. Pastuszki, S. Szewczuka, J. Kozielskiego. Tradycyjnie charakter wiązano przede wszystkim z tą sferą sądów i działań człowieka mających wartość moralną. Taki pogląd reprezentował m. in. S. Szuman. Definitywne ujęcie tego badacza traktowało charakter jako moralną nadbudowę osobowości, związaną z funkcjonowaniem woli. „Charakter – pisal – jest świadomym poddaniem się człowieka wymogom sumienia i etyki (...) którego istotą jest zdolność do autonomii i poczucie odpowiedzialności za swoje czyny w odniesieniu do ideałów prawdy i dobra” (8). Istotnym, w tych rozważaniach, jest pojęcie woli oraz dążenie do samorealizacji w kontekście wartości. O ile osobowość kształtowana jest na gruncie wrodzonych dyspozycji, czynników zewnętrznych, przy udziale własnej świadomej aktywności o tyle charakter kształtuje się w odniesieniu do wartości dzięki wysiłkowi woli. Osobowość wg Szumana jest w głównej mierze wytworem samorzutnego rozwoju, charakter natomiast wartością zdobywaną przez samego siebie. Z kolei J. Kozielski definiował charakter jako zasadniczy człon osobowości, stanowiący zespół cech lub stanów, które decydują o ludzkiej motywacji i stosunku do otoczenia społecznego. W ujęciach tych uwiadcza się utożsamianie charakteru z dojrzałością psychiki, rozumianej jako zdolność do kierowania się wartościami, które miałyby się ujawniać w określonych sposobach postępowania.

Uznając charakter jako istotny, treściowy aspekt osobowości poszukiwano tych cech, w których by się ujawniał. Wyróżniono trzy obszary, w których charakter się aktywizuje: w stosunku jednostki do innych ludzi, w stosunku człowieka do własnego działania oraz do samego siebie. Ujęcie to jest dalekie od „charakterologicznego”, które definiowało charakter jako zbiór cech, właściwości czy też składniki samej jednostki jako takiej. Podsumowując rozważania nad pojęciem charakteru W. Szewczuk twierdzi, że za terminem tym kryją się właściwości, w których wyrażają się relacje międzyludzkie. Tworzy teoretyczny roboczy model charakteru, o strukturze zawierającej sposoby realizacji celów, ustosunkowania się do ludzi, ustosunkowania się do siebie i własnego działania. W sposobach realizowania celów wyraża się wola człowieka, która bierze udział w takich aspektach realizacyjnych jak planowanie działania, zakres i poziom aktywności, stosunek między celami i środkami, przebieg decyzji, stosunek do trudności spotykanych na drodze do celu, stopień stałości dążenia do celów, oraz świadoma kontrola działania. Według Szewczuka w odniesieniu do każdego z tych aspektów można przyporządkować specyficzną cechę charakteru. W sposobie ustosunkowania się do innych mieszczą się najważniejsze aspekty relacji międzyludzkich takich jak: pomoc, ufność, uczuciowość, kontaktowość, otwartość, tolerancja, taktowność. W aspektach stosunku do samego siebie ważność zachowują te wymiary, które traktowały o stosunku człowieka do innych. Stosunek do własnej działalności wyraża się poprzez ustosunkowanie do miejsca jaki dana działalność zajmuje w życiu jednostki, sposobie wykonywania pracy oraz sposobie społecznego znaczenia danej działalności. Każdemu z tych aspektów występujących w wymienionych obszarach Szewczuk przyporządkowuje cechy stanowiące konkretną postawę wobec poszczególnych aktywności. Charakter stanowi więc treściowy aspekt osobowości, związany ze światopoglądem jednostki, który z kolei wytwarza się w kontekście wyborów zgodnych z określonymi wartościami.

ZAKOŃCZENIE

W świetle przedstawionych koncepcji oczywistym jest, że pojęcia charakteru i osobowości nie są ze sobą tożsame. Powstaje jednak pytanie czy konieczna jest rezygnacja z jednego z tych terminów- charakteru. Istnieje duża intuicyjna zgodność w rozumieniu zakresu pojęcia charakter, jest on bowiem bliższe praktyce codziennego życia. Zwroty takie jak silny lub słaby charakter, są powszechnie używane w potocznym języku.

Ponadto w obliczu różnorodności definicji pojęcia osobowość, termin charakter wydaje się być stosunkowo spójnym. Oznacza te aspekty funkcjonowania, które związane są postawami wobec najważniejszych

obszarów aktywności, decydujących o jakości życia. Charakter dotyka etycznego wymiaru egzystencji człowieka.

Obecnie, w czasach kryzysu wartości i spustoszenia w sferze przekonań i zachowań moralnych, napięć i konfliktów, wynikających z niejasności pojęć dobra i zła, zagadnienie charakteru i jego kształtowania może mieć znaczenie podstawowe dla podnoszenia jakości relacji międzyludzkich, stosunku jednostki do samego siebie i własnego życia.

Te koncepcje psychologiczne, które akcentują podmiotowość działań człowieka, jego zdolność do samo-realizacji oraz wskazują na znaczenie wartości w podejmowanych wyborach życiowych zakładają *explicite* lub *implicite* istnienie w samej osobowości pewnych właściwości, znamienych dla pojęcia charakteru (m. in. E. Fromm, A. Maslow, R. May, K. Dąbrowski, J. Pastuszka, S. Szuman, J. Koziński, J. Mazurkiewicz).

Termin charakter ułatwia definiowanie tych sfer działalności człowieka, w których kieruje się on wartościami i w których aktywizuje swą zdolność do samorealizacji. „Człowiek odznaczający się lepszą oceną rzeczywistości, większą akceptacją siebie i innych oraz natury, większą spontanicznością, większą koncentracją na problemach, wyższym stopniem indywidualności, większą niezależnością i odpornością na naciski zewnętrzne, większą świadomością ocen i bogactwem reakcji uczuciowych, silniejszymi więziami z innymi, tolerancyjnością i potencjałem twórczym jest człowiekiem zdrowym psychicznie, rozwijającym swoje psychiczne, duchowe i fizyczne możliwości.” (4) Wobec potrzeby odnowy relacji międzyludzkich w dzisiejszym świecie definicja ta powinna zyskiwać na aktualności.

Tak , aby przesłanie zawarte w słowach K. Dąbrowskiego „Od determinizmu biologicznego przechodź do determinizmu autentycznego, przez siebie wybranego, to znaczy do koniecznego postępowania, ale w oparciu o hierarchię wartości i wybrane konkretne ideały”(1) znalazło oparcie we współczesnych psychologicznych koncepcjach osobowości i charakteru człowieka.

PIŚMIENICTWO

1. Dąbrowski K.: Wprowadzenie do higieny psychicznej , Warszawa 1979 str. 36-53, 227, 279.
2. Gerstman S.: Wprowadzenie do psychologii osobowości, Warszawa 1968 str. 9-15, 141-165.
3. Hall C. S., Lindzey G.: Teorie osobowości, Warszawa 1998 str. 14-17, 624-635.
4. Ostrowska K.: Wokół rozwoju osobowości i systemu wartości, Warszawa 1998 str. 7-23.
5. Siek S.: Teorie osobowości, Warszawa 1982 str. 20-30.
6. Strelau J.: Psychologia różnic indywidualnych, Warszawa 2001 str. 9-32.
7. Szewczuk W. (red): Słownik psychologiczny, Warszawa 1979 str. 364-371.
8. Szuman S.: Natura, osobowość i charakter człowieka, Kraków 1995 str. 20-30, 150-190.
9. Tomaszewski T.: Główne idee współczesnej psychologii, Warszawa 1998 str. 145-160

STRESZCZENIE

Kryzys wartości we współczesnym świecie stawia psychologii wyzwanie stworzenia koncepcji człowieka uwzględniającej ten obszar ludzkiego doświadczenia. W historii psychologii dla opisu sfery działalności ludzkiej, związanej z wartościami, służyło pojęcie charakteru. Obecnie jest ono rzadko uwzględniane, bądź całkowicie pomijane w teoriach psychologicznych. Koncepcje osobowości, które w pewnym sensie wyparły teorie charakteru, najczęściej nie podejmują się opisu i wyjaśniania etycznego wymiaru funkcjonowania człowieka.

Celem artykułu jest ponowne zwrócenie uwagi na teoretyczne oraz praktyczne znaczenie pojęcia charakteru.

SUMMARY

Crisis of values, which exist in present world, gives psychology challenge to create conception of human, which will consider moral values as important area of human being. In the history of psychology, to describe these values in human activity, character concept was used. Currently character is very rarely used or passed over in psychological theories. Personality conceptions, which replaced character theories usually do not describe and explain ethical dimension of human being. The aim of this article is to look at theoretical and practical implications of character concept.